

سلام افلاک

۱۰۸۲۲۹

دانشگاه پیام نور - کتابخانه مرکزی
دفتر نشریات

شماره ثبت	B
شماره درجی	۱۷۹
شماره دوره	۸۶۷، ۲۳

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در

رشته فلسفه و کلام اسلامی

« انتظار بشر از دین »

نام مؤلف:

اعظم امراللهی

استاد راهنما:

دکتر بیوک علیزاده

استاد مشاور:

دکتر سید محمود یوسف ثانی

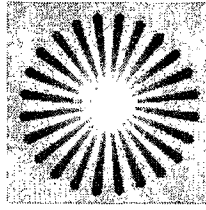
ماه و سال انتشار:

تیر ماه ۱۳۸۴

۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰

۱۳۸۶ / ۲ / ۱۳

اطلاعات کتابخانه‌ای

دانشگاه پیام نور - مرکز تهران

دانشگاه پیام نور - کتابخانه مرکزی	
بخش نشریات	
شماره ثبت	B
شماره سند	۱۸۱
تاریخ دریافت	۸۴/۹/۱۹

تصویب نامه

پایان نامه تحت عنوان

انتظار بشر از دین

با درجه : عالی

در تاریخ: ۸۴/۷/۲

به تائید هیات

داوران به شرح ذیل رسید .

امضاء

هیات داوران

نام و نام خانوادگی

استاد راهنما

آقای دکتر علیزاده

استاد مشاور

آقای دکتر یوسف ثانی

استاد داور

آقای دکتر هوشنگی

نماینده گروه آقای دکتر مومنی

تقدیر و تشکر

در پایان این مقدمه از همه عزیزانی که در این راه بنده حقییر را یاری نموده‌اند صمیمانه سپاسگزاری می‌کنم.

استاد بزرگوار، جناب آقای دکتر بیوک علیزاده، که سالها در خدمت ایشان تلمذ کرده با قبول راهنمایی این پایان نامه بنده را مورد لطف خود قرار داده‌اند که دلسوزیهای بی‌شائبه ایشان طی دوران تحقیق قابل ستایش می‌باشد.

- استاد گرانقدر، جناب آقای دکتر یوسف ثانی که زحمت امر مشاوره را تقبل فرمودند و مرا رهین منت خویش ساختند.

- استاد گرامی، جناب آقای دکتر حسین هوشنگی که بر من منت نهاده و داوری این رساله را به عهده گرفتند.

- برادرم آقای مهدی امراللهی که در طی دوران تحصیل یاور و همفکری شایسته برای من بود.
- همسر گرامی ام و فرزندان عزیزم که محیطی مناسب تحقیق در منزل برای من فراهم آوردند.
- از مسئولین کتابخانه و قرائت خانه پژوهشکده امام خمینی که کریمانه در این راه مرا یاری نمودند.

- خانم احمدی که زحمت تایپ پایان نامه را متحمل شدند.

و همه دوستان و سرورانی که در دوران تحصیل و در راه نگارش این پایان نامه الطافشان شامل حال شد.

با آرزوی بهترین توفیقات برای همه عزیزان

اعظم امراللهی

بهار ۱۳۸۴

فهرست

مقدمه

- کلیات ۱-۱۰
اشاره ۱
ایضاح مفاهیم کلیدی ۲
تعریف انتظار ۲

طبقه بندی مزلو

طبقه بندی موری

طبقه بندی هربرت کانال

- بشر ۴
دین ۴

پیشینه تحقیق

فصل اول: مسئله انتظار بشر از دین و بررسی دو دیدگاه افراطی و تفریطی. ۱۱-۴۷
دیدگاه افراطی

- اشاره ۱۲
دلایل برون دینی دیدگاه افراطی ۱۳
نقش دین در هدایت بشر ۱۳
دین و فهم عامه مردم ۱۳
تغییرات زمان و ضوابط دینی ۱۴
محدودیت قوای شناختی انسان ۱۷
دلایل درون دینی دیدگاه افراطی ۱۸
توقیفی بودن علوم معاش ۱۸
منشا و حیاتی علوم ۲۰
تعارض دین و علوم جدید ۲۲
طبیعت بستر تلاش انسان ۲۳
ظهور و حکومت حضرت مهدی (عج) ۲۵
تعارض سنت و مدرنیته ۲۸
دین و ابزارها ۳۰
جمع بندی ۳۱
نقد و بررسی نظریه افراطی به دین ۳۲

۳۲	نقد زبانی
۳۹	بررسی سازگاری درونی
۴۰	بررسی سازگاری بیرونی
۴۱	جایگاه عقل در اسلام
۴۳	جمع بندی
۴۴	دیدگاه تفریطی به دین
	اشاره
۴۵	نقش دین از دیدگاه تفریطی
۴۷	نقد و بررسی نظریه تفریطی به دین
۴۸-۷۱	فصل دوم: مسئله وجه حاجت بشر به دین و دیدگاه دکتر شریعتی
	اشاره
۵۰	اسلام عامیانه
۵۳	اسلام عالمانه
۵۵	اسلام ایدئولوژیک
۵۵	تعریف مکتب
۵۷	جهان بینی
۵۷	انسان شناسی
۵۹	فلسفه تاریخ
۵۹	جامعه شناسی
۶۰	ایدئولوژی
۶۳	جامعه ایده آل
۶۴	انسان ایده آل
۶۵	نقد و بررسی نظریه
۶۶	نقد زبانی
۶۶	اوصاف ایدئولوژی
۶۷	تعارض در اندیشه شریعتی (بررسی سازگاری درونی)
۶۹	دین ایدئولوژی شدنی نیست (بررسی سازگاری بیرونی)
۷۱	جمع بندی
۷۲-۱۱۲	فصل سوم: انتظارات بشر از دین و بازسازی دیدگاه امام خمینی (ره)
	اشاره

۷۵	ابعاد مختلف دین از دیدگاه امام خمینی (ره)
۷۶	بعد اخلاقی
۷۸	بعد انسانی
۸۰	بعد اجتماعی
۸۴	بعد سیاسی
۸۵	جامعیت اسلام
۸۶	ماهیت احکام
۸۷	سیره عملی پیامبر اسلام
۸۸	بعد حکومتی (حکومت دینی از منظر امام خمینی)
۸۹	رویکرد اول
۹۱	رویکرد دوم
۹۲	ولایت مطلقه فقیه
۹۴	احکام اولی، ثانوی، حکومتی
۹۵	حکم اولی
۹۵	حکم ثانوی
۹۶	حکم حکومتی
۹۹	مصلحت در دیدگاه امام خمینی
۱۰۰	تعریف لغت و اصطلاح مصلحت
۱۰۲	ضوابط تشخیص مصلحت
۱۰۳	مصلحت و ولایت مطلقه فقیه
۱۰۴	مصلحت و موقعیت شناسی
۱۰۵	نقش زمان و مکان در اجتهاد
۱۱۱	جمع بندی
۱۱۳-۱۴۰	فصل چهارم: نیاز بشر به دین از دیدگاه شهید مطهری
	اشاره
۱۱۵	تفاوت زندگی اجتماعی انسان و حیوان
۱۱۶	معنای مقتضیات زمان
۱۱۷	نیازهای ثابت و متغیر
۱۲۰	نسخ و خاتمیت
۱۲۱	فلسفه خاتمیت

۱۲۲	خاتمیت و نیاز بشر به وحی
۱۲۴	قلمرو پیام پیامبران
۱۲۵	هدف بعثت از دیدگاه مطهری
۱۲۸	جامعیت دین از دیدگاه مطهری
۱۳۲	دین و ایدئولوژی
۱۳۵	۱- فطرت
۱۳۶	۲- فعالیت‌های انسان
۱۳۷	۳- عقل
۱۳۸	تقسیم بندی ایدئولوژیها
۱۴۰	جمع بندی
۱۴۱-۱۹۱	فصل پنجم: انتظارات بشر از دین و دیدگاه دکتر سروش

اشاره

۱۴۴	نظریه اول: نظریه دین حداقلی
۱۴۵	دین اقلی
۱۴۵	اخلاق
۱۴۶	عقاید
۱۴۷	× خدمات دین
۱۴۷	× دین و سعادت اخروی
۱۴۸	جامعیت دین
۱۴۹	نقد و بررسی و بررسی نظریه اول
۱۴۹	استعمال تعریف ناشده مفاهیم (نقد زبانی)
۱۵۰	سازگاری درونی
۱۵۰	سازگاری بیرونی
۱۵۳	سازگاری با واقع
۱۵۶	نظریه دوم: تفکیک بین دین و معرفت دینی
۱۵۶	اقسام معرفت شناسی
۱۵۷	اوصاف معرفت بشری
۱۵۹	تمایز دین از معرفت دینی
۱۵۹	اصل اول: دین از معرفت دینی متمایز است
۱۶۱	اصل دوم: شریعت صامت است

۱۶۲	اصل سوم: معرفت دینی بشری است.
۱۶۳	اصل چهارم: معارف بشری با هم در ارتباطند.
۱۶۵	هماهنگی معرفت دینی با تئوریهای عام انسان شناسانه و جهان شناسانه.
۱۶۵	چگونگی ارتباط دینی معرفت با معارف بشری
۱۶۷	عوامل مؤثر در فهم دین.
۱۶۸	اصل پنجم: معرفت دینی، نسبی و عصری است.
۱۷۱	اصل ششم: تحولات معارف بشری تکاملی است.
۱۷۲	جمع بندی.
۱۷۳	نقد و بررسی نظریه دوم دکتر سروش
۱۷۴	بررسی اصل اول: چگونگی تغایر دین و معرفت.
۱۷۶	بررسی اصل دوم
۱۷۶	توضیح دلیل اول
۱۷۸	توضیح دلیل دوم
۱۷۸	توضیح دلیل سوم
۱۷۹	بررسی اصل سوم
۱۸۰	بررسی اصل چهارم
۱۸۶	بررسی اصل پنجم
۱۸۶	بررسی اصل ششم
۱۸۸	بررسی اصول ششگانه
۱۹۰	جمع بندی نقد و بررسی.
۱۹۱	نتیجه نهایی.
۱۹۲	نتیجه گیری.
۱۹۶	منابع

نام خانوادگی دانشجو: امراللهی نام: اعظم

عنوان پایان نامه: انتظار بشر از دین

استاد راهنما: دکتر بیوک علیزاده

استاد مشاور: دکتر سید محمود یوسف ثانی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد رشته: فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه: پیام نور

دانشکده: مرکز تهران تاریخ فارغ التحصیلی: ۱۳۸۴ تعداد صفحه: ۲۲۰

کلید واژه‌ها: انتظار، بشر، دین، خاتمیت، جامعیت، اجتهاد.

چکیده:

«انتظار بشر از دین» یکی از موضوعات مهم فلسفه دین است. پرسش اصلی در این تحقیق این است: در عصر جدید با وجود دستاوردهای عقل بشری و پیشرفتهای تمدن جدید، جایگاه دین کجا قرار دارد؟ آیا هم چنان به دین نیازمند هستیم؟

فرضیه اصلی نوشتار موجود این است که دین و متون دینی اسلام، نه تنها بر آباد کردن آخرت دلالت دارند که به تأمین پاره‌ای از نیازهای دنیایی نیز اقدام می‌کنند. به عبارت دیگر، رسالت پیامبر، منحصر به تأمین آخرت مسلمانان نبوده، نیازمندیهای انسان در عرصه تعلیم و تربیت، حکومت، اخلاق، حقوق و... را نیز برطرف می‌کند؛ بنابراین فرضیه‌های دیگری که ادعا دارند دین پاسخگوی تمام نیازهای خرد و کلان، دنیایی و آخرتی است، یا اینکه دین بطور کلی باید کنار گذاشته شود، منفی است.

فن تحقیق در این اثر کتابخانه‌ای و روش آن توصیفی با رویکرد تحلیلی - نقادی است.

پژوهش انتظار بشر از دین در بر دارنده کلیات و ۵ فصل می‌باشد:

فصل اول، دو دیدگاه افراطی و تفریطی به دین مورد تبیین، تحلیل و نقد قرار گرفته است.

فصل دوم، دیدگاه دکتر شریعتی که اسلام ایدئولوژیک می‌باشد؛ تبیین و تحلیل شده است و سپس نقدهایی که به آن وارد شده است بصورت متدیک گزارش شده است.

فصل سوم، به دیدگاه امام خمینی (ره) پرداخته شده است؛ که پاسخ ایشان به این مسأله «اسلام حکومتی» است.

فصل چهارم: به دیدگاه شهید مطهری اختصاص یافته است. تئوری وی این است که اسلام احکامی ثابت و احکامی متغیر دارد که احکام متغیر با مقتضیات زمان و عصر جدید هماهنگ می‌شود و ارتباط این ثابتات با متغیرات هم بوسیله فن اجتهاد امکان پذیر است.

در فصل پنجم: نظریه دکتر سروش را بیان کرده‌ایم که وی در این مورد دارای دو نظریه است:

الف) دین اقلی ب) تفکیک بین دین و معرفت دینی. که هر کدام از نظریه‌ها تبیین و تحلیل شده است و سپس نقدهایی که به آن وارد شده است را به طور متدیک گزارش کرده‌ایم.

مقدمه

در پایان سده بیستم، بسیاری از آدمیان دریافتند که سویه دینی آدمی از او جدایی ناپذیر است و انسان بی خدا حتی در معیشت و معرفت زمینی راه به جایی نمی برد. این ادراک انسان شناختی سبب اقبال انسان معاصر به دین می گردد.

تعریف مسئله

«وجه حاجت بشر به دین»، «توقع بشر از دین»، «انتظار بشر از دین» عنوانهای مختلف است برای یک مسئله واحد و آن «انتظار بشر از دین» می باشد. در واقع پرسش اصلی ما این است که در عصر جدید، با وجود پیشرفت عقل بشری و توان مندیهایی که از خود نشان داده است، جایگاه دین کجاست؟ آیا هم چنان به دین نیاز مندیم؟

اصل نیاز مفروض است. زیرا انسان هنوز هم با وجود پیشرفتهای عظیم علمی به دین نیاز مند است. دلیل ما بر این مدعا اقبال آدمی به دین می باشد. اقبال به چیزی نشان دهنده نیاز انسان به آن است. اگر به چیزی نیاز مند نباشیم به آن اقبال هم نخواهیم کرد. دین ورزی و دینداری در دوره مدرن و پست مدرن نه تنها کاهش نیافته است؛ بلکه با توجه به شناختی که بشر از دین بهم رسانده است، تفسیرهای مقبولتری از محتوای دین در ادیان مختلف به دست داده است. و دفاعهای مناسبتری که از دین کرده است، اقبال هم بیشتر شده است. حتی در غرب فرهنگی شاخصهایی از اقبال به دین مشاهده می شود. با اندکی توجه به سیر صعودی تیراژ کتب، مجلات، نشریات و مقالات درباره دین می توان به اهمیت موضوع پی برد.

ب

نهادهایی مثل علم و دین، دین و فلسفه، دین و عرفان، دین و اخلاق، دین و هنر، دین و اقتصاد نمونه‌ای از مهمترین نهادهای اجتماعی - فرهنگی بشری است. شاید عصر ما، عصر بازنگری و بازگشت به دین باشد.

یکی از اتفاقات بزرگ قرن بیستم این بود که دانشمندان بزرگی چون پوانکاره، ماکس پلانک، انیشتین، هایزنبرگ و دیگران در عین اینکه مجذوب پوزیتیویسم نشدند، شخصاً دیندار یا به نوعی معتقد به حقایق دینی بودند و این امر برای عامه مردم که پیشرفت علمی را با دین و دیانت مخالف می‌دانستند، مایه تأمل و عبرت بود.

امروزه دین پژوهی به شیوه علمی و با استفاده از روشهای متبّع در علوم اجتماعی و علوم انسانی و حتی علوم طبیعی جزء پیشرفته‌ترین تحقیقات و رشته‌های آکادمیک است.

آثار دینی و دین پژوهی که در غرب انتشار می‌یابد حجم و تنوع و عمق معتنا بهی دارد و به سه زبان عمده غرب یعنی انگلیسی، فرانسه و آلمانی که سالانه در حدود دو هزار عنوان کتاب اعم از مرجع و عادی - قطع نظر از نشریه‌های بسیار - در این زمینه منتشر می‌گردد.

پس از دایرة المعارف دین و اخلاق و دایرة المعارف کاتولیک، جدیدترین مرجع دین پژوهی که چند - سال پیش انتشار یافته است، دایرة المعارف میرچا الیاده است که در شانزده جلد در مدت هفت سال تدوین و در سال ۱۹۸۷، انتشار یافته است. اگر انسان نیازمند دین نبود راجع به آن بحث نمی‌کرد.

پس اصل نیاز بشر به دین مفروض است. حال این نیاز در چیست؟

بنابراین ما در این پایان نامه، این مسئله را در قالب سئوالهای زیر پی می‌گیریم.

۱- چرا به دین نیاز مندیم؟

۲- خاستگاه پرسش انتظار بشر از دین چیست؟

۳- انسان در چه اموری به دین نیازمند است؟

۴- روش پی بردن به وجوه حاجت بشر به دین چیست؟

قبل از تحقیق، پاسخهایی را حدس زده‌ایم که به عنوان فرضیه ذکر شده‌اند.

فرضیه‌ها

- ۱- مسأله انتظار بشر از دین می‌خواهد ساحت‌های گوناگون نیازهای آدمی به دین را دریابد.
- ۲- خاستگاه اصلی طرح این مسأله نیاز بشر به دین است. از نظر متفکران غربی براساس انسان محوری و پراگماتیسم مبتنی است.
- ۳- انسان در روش زندگی، علاوه بر عقل و علم محتاج دین و وحی الهی است.
- ۴- دین و متون دینی اسلام نه تنها بر آباد کردن آخرت دلالت دارند که به تأمین پاره‌ای از نیازهای دنیایی نیز اقدام می‌کنند.

روش تحقیق

روش تحقیق در این رساله، روش کتابخانه‌یی است که برای سنجش پاسخها به کتب مختلف، نشریات، مقالات، مجلات، فصلنامه‌ها مراجعه کردم و از روش توصیفی با رویکرد تحلیلی - نقادی بهره جستیم. هم چنین از منابع درون متون دینی (قرآن، سیره عملی پیامبر و اهل بیت و ادعیه مأثوره) استفاده شد و جهت طرح آرای متفکران اسلامی به آثار علمی آنها مراجعه شد.

دستاوردها و نوآوری‌های پایان نامه

در این پایان نامه، ابتدا نظرات و دیدگاه‌های مختلف که عمده آنها متفکران معاصر اسلامی هستند؛ در پاسخ به سئوالاتی که در بالا مطرح کردیم را گزارش کردیم. سپس نقد و بررسی‌هایی که متوجه آنها بود ارائه شد.

در اینجا باید این نکته را متذکر شوم که نوآوری این پایان نامه در سازمان دهی مطالب و «متدولوژی» آن است. من یک سازماندهی جدیدی را بدنبال متدی که بکار گرفته‌ام از مجموعه مطالبی که در باب «انتظارات بشر از دین» ارائه کردم را در یک ساختار جدیدی عرضه نمودم.

نوآوری دیگر اینکه، نقدهایی که تاکنون صورت گرفته است؛ روشمند نبودند. در بسیاری از آنها مغالطاتی وجود داشت، من جمله بعضی از منتقدین در این خصوص بجای نقد نظریه، صاحب نظریه را نقادی کرده بودند و از مطالعات مختلف در این خصوص بهره گرفته بودند. من مجموع این نقدها را در

قالبی روشمند گزارش کردم. این نقد روشمند شامل مراحل ذیل است.

۱- نقد زبانی: در این مرحله، نکاتی چند بررسی می‌شود:

- آیا صاحب نظریه اصطلاحات محوری را تعریف کرده است یا خیر؟

- آیا از رهنمی مشترکات لفظی مصون مانده است یا خیر؟

۲- مرحله دوم، بررسی سازگاری درونی است. هر نظریه دارای مقدمه و نتیجه و اساساً دارای اجزائی است. در این مرحله این نکته مورد بررسی قرار می‌گیرد که آیا اجزاء نظریه و صدر و ذیل آن با هم سازگاری دارند یا خیر؟

۳- بررسی سازگاری بیرونی؛ به این معنا که این نظریه آیا با آموزه‌های دینی و همینطور معاییر مسلم حقوقی و اخلاقی سازگار است یا خیر؟

۴- بررسی سازگاری نظریه با واقع در این مرحله هم به دلایل و هم به مدعا پرداخته می‌شود.

در طی این پژوهش، سئوالی برای من مطرح شد که این رساله برای پاسخ به آن طراحی نشده بود. لذا این سئوال را پیش روی محققان بعدی می‌نهم تا به آن پاسخ دهند.

در فصل دوم، دیدگاه دکتر شریعتی مورد بحث و بررسی قرار گرفت و اشاره شد که وی از سه اسلام سخن می‌گوید. حال برای عمیق‌تر شدن مطالعات در این خصوص سئوالی را مطرح می‌کنم.

- ویژگیهای این سه اسلام شریعتی چیست؟ نقاط ضعف و نقاط قدرت آن چیست؟

مروری بر فصول پایان نامه

این پایان نامه مشتمل بر مقدمه، کلیات و پنج فصل می‌باشد.

کلیات به مسائل ذیل می‌پردازد: مبادی تصویری مسأله انتظار بشر از دین یعنی تعاریف دین، بشر، انتظار و هم چنین پیشینه تحقیق.

فصل اول به بررسی دو رویکرد تقریپی و افراطی به دین می‌پردازد. ابتدا دلایل دیدگاه افراطی بیان می‌شود؛ که دلایل آنها به دو دسته دلایل برون دینی و درون دینی تقسیم می‌شود. این رویکرد معتقد است که دین پاسخگوی همه مسایل آدمی است و عقل در این میان هیچ کاره است. با توضیحاتی که در این فصل داده‌ایم اجمالاً روشن شده است که این نظریه نادرست است. زیرا خداوند حکیم است و کار

لغو انجام نمی‌دهد. خداوند در وجود ما نعمتی به نام عقل قرار داده است و آنقدر عقل را ستوده است و انسانها را تشویق به بکارگیری آن نموده است.

در بخش دوم این فصل رویکرد تفریطی به دین توصیف و تحلیل و نقد شده است. این رویکرد معتقد است که آدمی بوسیله عقل بر هر کاری تواناست و نیازی به دین ندارد. در جواب آنها گفته شد که سئوالاتی است که از طریق عقل نمی‌توانیم به پاسخ آنها دست یابیم و هم چنین مشکلات عملی وجود دارد که با توان معمولی نمی‌توان آنها را رفع کرد. در اینجا حاجتمند انبیاء هستیم.

با رو به اقلیت رفتن طرفداران این دو نظریه، گروهی بنام احیاگران اندیشه دینی پدید آمدند.

این گروه معتقدند که در عصر جدید با وجود پیشرفتهای علمی هم می‌توان متدین باقی ماند و هم از مواهب تمدن جدید برخوردار شد.

در فصل دوم، به بررسی دیدگاه دکتر شریعتی پرداخته شده است. وی پروژه خود را از دانشگاه فردوسی شروع کرد و در حسینیه ارشاد آن را پی‌گیری نمود.

شریعتی به دنبال آن بود که از اسلام یک ایدئولوژی بسازد که جامعه را به حرکت درآورد. به عقیده او باید اسلام ساده باشد که سریع آموخته شود. دیدگاه وی بطور مشروح توضیح داده شده است و نقدهایی که به او شده بود در قالبی روشمند گزارش گردیده است.

در فصل سوم، دیدگاه امام خمینی مورد بررسی قرار گرفته است.

در این قسمت توضیح داده می‌شود که نظریه امام، «اسلام حکومتی» است؛ و مراد ایشان از اسلام حکومتی این است که: اسلام، احکام حکومتی دارد. این احکام حکومتی به گونه‌ایست که هم حوادث واقعه را پوشش می‌دهد و هم اسلامی است. ملاک این احکام مصلحت است و اسلامی بودن آن هم به این معناست که ولی فقیه براساس مصلحت سنجی که کارشناسان و متخصصان انجام می‌دهند؛ حکم صادر می‌کند. و این حکم اولی اسلامی است. لذا شورای مصلحت نظام را تشکیل داد. هم چنین ایشان بر عنصر زمان و مکان در اجتهاد تاکید فراوان دارند.

فصل چهارم، به دیدگاه شهید مطهری اختصاص یافته است.

لُب نظریه او این است که اسلام دستوراتی ثابت و دستوراتی متغیر دارد: دستورات متغیر با عصر جدید و مقتضیات زمان هماهنگ می‌شود و آن ثابتات در همه زمانها ثابت و جاریست. ثابتات برخی از

و

آنها مربوط به عقاید، برخی مربوط به اهداف و برخی هم مربوط به روشها و ارزشهاست؛ و ارتباط این ثابتات و متغیرات با هم بوسیله «اجتهاد» امکان پذیر است.

در فصل پنجم، دیدگاه دکتر سروش تبیین و تحلیل شده است. وی راجع به مسئله «انتظار بشر از دین» به طور مفصل سخن گفته است. از مجموع مباحث وی می توان اینطور برداشت کرد که وی نسبت به این مسأله دو دیدگاه دارد:

۱- دین اقلی

۲- تفکیک بین دین و معرفت دینی

در این فصل بطور مشروح دیدگاه وی مورد تبیین و تحلیل قرار گرفته است و در ادامه نقدهایی که نسبت به نظریه وی شده است به طور متدیگ گزارش شده اند.

مشکلات و موانع تحقیق

این بحث با این عنوان یعنی انتظار بشر از دین (Human Expectations of Religion) یک موضوع ایرانی است که در کتب دین پژوهی جهان با این عنوان یافت نمی شود. به همین سبب یافتن منابع در کتب لاتینی، نرم افزارهای رایانه ای و اینترنت با دشواری زیادی همراه است. هم چنین به علت نو پدید بودن موضوع در کلام جدید، منابع فارسی کمی در این مورد نوشته شده است. و هم چنین فقدان کتابخانه ای جامع و تخصصی در خصوص رشته تحصیلی مربوطه، دانشجویان را با مشکلات عدیده ای روبرو می کند. از مشکلات خاص عملی نیز می توان فقدان منابع مشخص در این موضوع را یادآوری کرد. گذشته از آنکه اکثر کسانی که به این موضوع پرداخته اند بدون دقت کافی در مقدمات و مقومات بحث آنرا مطرح کرده اند، لذا یا به بیراهه رفته اند یا آنرا با مسایل دیگر خلط نموده اند. این در حالی است که اکثر آنها شیوه ای منطقی را در این موضوع در پیش نگرفته اند، لذا به نتایج علمی و دقیق نیز نرسیده اند. همین مسأله باعث کمبود منابع فارسی نیز شده است.

کلیات

اشاره

در این فصل سعی ما بر آن است که صورت مسأله به صورت دقیق‌تری تبیین شود. در عنوان مسأله، سه واژه کلیدی مطرح است که باید به تبیین آن‌ها پرداخت. واژه‌های «انتظار»، «بشر» و «دین» هر یک از الفاظ یاد شده بیش از یک معنا دارند و در واقع مشترک لفظی هستند. در این بحث برای ارائه نتیجه مطلوب باید مفهوم معینی از آنها ارائه شود. برخی از صاحب نظران بر این عقیده‌اند که ارائه تعریف حقیقی محال است و هیچ کس نمی‌تواند از چنین مفاهیمی تعریف به معنای مصطلح معرفت‌شناختی آن بدست دهد، به علاوه چنین کاری نیز بدون فایده است. از آنجائیکه برای نگارش یک مقاله علمی نیازی به تعریف حقیقی و منطقی نیست، آنچه راهگشاست، تعیین مراد است که اگر صورت نگیرد گفت و گو و داد و ستد فکری در فضایی غبارآلود و مه گرفته انجام خواهد گرفت. در این تحقیق هر جا سخن از تعریف به میان می‌آید، منظور همان بیان مراد است.

ایضاح مفاهیم تصویری

انتظار

واژه انتظار به معنای انگیزه و نیاز به کار می‌رود و گاهی هم به معنای امید. البته تفاوت ظریفی میان انتظار و نیاز آن دو را از هم جدا می‌سازد. انتظار، نوعی نیاز همراه با توقع است که سبب می‌شود شخص منتظر خود را صاحب حق بداند. ولی نیاز اعم از این است که نیازمند، محق باشد یا نباشد.

نیازها براساس دیدها و بینش‌های گوناگون طبقه بندی می‌شوند.

هر عالمی به تناسب برداشت و بینش خاص خود به دسته بندی خاصی دست زده است. روانشناسان نیازهای گوناگونی برای انسان برشمرده‌اند. در اینجا برای رعایت اختصار به چند نمونه آن اشاره می‌کنیم.

الف) طبقه بندی مزلو^۱:

از نظر مزلو، نیازها مراتبی دارند که براساس اهمیت و طبیعت خود هر کدام به نحوی قابل ذکر و بررسی است. او نیازهای آدمی را براساس مراتب اهمیت به شرح زیر یاد کرده است.

- نیازهای فیزیولوژیک یا جسمانی، شامل نیاز به غذا، هوا، مسکن، پوشاک و...
- نیازهای ایمنی شامل رهائی از ترس، مصونیت از تجاوز، ثبات و نظم و...
- نیازهای گروهی شامل نیاز به عشق، محبت، همبستگی و...
- نیازهای به حرمت و مقام و موقعیت شامل توجه، احترام و...
- نیاز به خودیابی و خویشتن‌شناسی، فرصت برای کشف خود، بهره‌گیری از استعدادها، احترام به قضاوت و...

ب) طبقه بندی موری^۲

موری عالم دیگری است که کلیه نیازهای انسان را در دو طبقه دسته بندی کرده است:

(۱) ابراهام اچ مزلو، انگیزش و شخصیت، احمد رضوانی، انتشارات آستان قدس رضوی مشهد، ۱۳۷۲ ش / صص ۷۲-۹۰

(۲) ر.ک علی قائمی، خانواده و نیازمندیها، انتشارات امیری / ص ۵۳

- نیازهایی که منشاء درونی دارند مثل نیاز به آب، هوا، غذا و غریزه و...

- نیازهایی که منشاء ذهنی دارند مثل نیاز به موفقیت، وابستگی، کمال طلبی، هویت، استقلال

ج) طبقه‌بندی هربرت کانال^۱

او هم مجموعه نیازهای آدمی را در دو گروه طبقه بندی کرده است:

- نیازهای اساسی مثل نیاز به امنیت فیزیک، امنیت عاطفی، پیشرفت و موفقیت، پایگاه اجتماعی

- نیازهای فرعی که شامل دیگر نیازهای آدمی است.

علاوه بر تقسیم بندیهای بالا، اندیشمندان اسلامی هم، تقسیم بندیهای دیگری از انتظار بدست داده‌اند.

آقای جوادی آملی، انتظار را به معنای احتیاج و گاهی به معنای توقع می‌داند و بر این عقیده است که احتیاج پیش از دین و دین باوری است، ولی انتظار به معنای توقع، پس از پذیرش دین است؛ یعنی انسان پس از پذیرفتن دین، چه توقعی از دین می‌تواند داشته باشد؟ و دین کدام امید و آرزوی او را برآورده می‌سازد؟ بر همین اساس انتظار را به دو قسم کلی تقسیم بندی می‌کند: انتظار صادق و انتظار کاذب.

در تعریف انتظار صادق بیان می‌کند: انتظاری که با واقعیت وجودی انسان هماهنگ است، مثل انتظار لقای الهی، همانطور که در ادعیه آمده است «یا غایة آمال العارفین^۲».

برخی هم منظور از انتظار در پرسش «انتظار بشر از دین» را سرّ رجوع انسان به دین معنا کرده‌اند. چنانکه متکلمان اسلامی می‌گفتند: چرا انسان باید به دین رجوع کند؟ و در جواب می‌گفتند: وجوب شکر منعم و دفع ضرر محتمل ما را وامی‌دارد تا دین را بشناسیم و آن را بپذیریم.

یکی دیگر از اندیشمندان معاصر، انتظار را به معنی «فهمی که بشر از کارکردهای دین پیدا می‌کند» تعبیر می‌کند.

پس بطور خلاصه می‌توان چنین گفت که، انتظار از دیدگاه روانشناسان به معنی نیازهای گوناگون

(۱) همان، ص ۵۴

(۲) عبدالله، جوادی آملی، انتظار بشر از دین، مرکز نشر اسراء، ۱۳۸۰ ش / ص ۲۷

انسان تعبیر می‌شود و از دیدگاه متفکرین اسلامی، تفسیر انتظار به معنای احتیاج، این است که انسان نیازهایی دارد و دین در صدد تأمین آن نیازهاست و مراد ما در این نوشتار از انتظار بشر یعنی «کارکرد دین».

بشر

مقصود از بشر، همهٔ انسان‌ها (انسان متعارف) است؛ نه انسان کامل و نه بشر در برههٔ خاصی مثل بشر سنتی یا بشر پُست مدرن. زیرا انسانها از جهات مختلف به دین نیاز دارند. برای نمونه، هدایت و تکامل از نیازهای عمومی بشر به شمار می‌رود.

برخی از متفکران دربارهٔ نیازهای دینی به سه پیش فرض تأکید ورزیده‌اند^۱:

یک: انسان باید نیازهای دینی خود را به طور مستقل احساس کند.

دو: دین در برآوردن نیازهای دینی باید توانمند باشد.

سه: دین به صورت انحصاری به این نیازها پاسخ گوید.

پیش فرض اول و سوم، ناتمام هستند زیرا تمام علوم انسان شناختی هم این ادعا را ندارند که انسان تمام نیازهایش را باید خود احساس و درک کند؛ و دیگر اینکه دین نه تنها با تعقل و تفکر مخالف نیست بلکه مهم‌ترین عامل پیشرفت و تکامل علوم است. در سوره اعراف داریم «لعلهم یتفکرون»^۲ که نشان دهنده این است که دین و عقل و علم با هم تقابل ذاتی ندارند. دین در برآوردن بعضی از نیازها بی‌بدیل و بی‌رقیب است.

دین

یکی از مسائل بسیار مهمی که همواره مورد توجه انسان بوده و امروزه نیز از محورهای اساسی

(۱) عبدالحسین خسروپناه، انتظارات بشر از دین، مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر ۱۳۸۲ ش / ص ۴۱

(۲) اعراف / ۱۷۶